

УДК 801.73/.8:398.2(=161.2=162.1)(091):929.732(438)

Л.Шептицький

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2019.05.1102>

ОПОВІДНА ТРАДИЦІЯ ПРО РЕЛІГІЙНУ, МОВНУ ТА НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ ГРАФА ЛЕОНА ШЕПТИЦЬКОГО ТА ЙОГО СІМ'Ї

Євген ЛУНЬО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1543-7008>

кандидат філологічних наук,

науковий співробітник,

Інститут народознавства НАН України,

відділ фольклористики,

проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна

e-mail: lunyoe@gmail.com

Постановка проблеми. На сьогодні для України у час реальних і потенційних міжетнічних конфліктів важливими є стосунки з сусідніми націями й державами, зокрема з Польщею. Для їхнього успішного розвитку важливо враховувати позитивні й негативні сторони історичного досвіду.

Об'єкт дослідження — різножанрові народно-епічні розповіді, *предмет* — відображення й осмислення в них сім'ї польського графа Леона Шептицького.

Мета статті. У фольклористичному аспекті крізь призму народно-епічного відображення й осмислення дійсності ставимо за мету дослідити релігійну, мовну та національну ідентичність, їхню практичну діяльність й висловлювання в цьому плані. *Аналіз досліджень.* Пропонована стаття — перше дослідження в українській фольклористиці. *Джерельна база.* Наші основні оповідачі — головним чином мешканці села Прилбичі, а також жителі навколишніх населених пунктів, 1920—1930-х, рідше 1940-х років народження, різні за соціальним, освітнім, культурним рівнем, греко-католицького та православного віросповідання, які у підлітковому чи дитячому віці безпосередньо контактували чи спостерігали за життям і діяльністю, а також чули про це розповіді, за жанром народні оповідання й перекази. *Хронологічні межі дослідження* — кінець ХХ — поч. ХХІ ст. *Методологічна основа* — метод герменевтики як мистецтво розуміння текстуального дискурсу, а також як коментування та інтерпретацію мистецького твору шляхом розумово-аналітичного й інтуїтивного осягнення його художнього смислу.

Ключові слова: оповідна традиція, Леон Шептицький, митрополит Андрей Шептицький, українсько-польські стосунки, Яворівщина.

Eugene LUNIO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1543-7008>

Candidate of Philology,

Institute of Ethnology

National Academy of Sciences of Ukraine,

Research Fellow, Department of Folklore,

15, Svobody ave., 79000, Lviv, Ukraine

e-mail: lunyoe@gmail.com

A NARRATIVE TRADITIONAL TRADITION ON THE RELIGIOUS, LANGUAGE AND NATIONAL IDENTITY OF COUNT LEON SHEPTYTSKY AND HIS FAMILY

Formulation of the problem. Today for Ukraine, in the face of real and potential interethnic conflicts, relations with neighboring nations and states, including Poland, are important. For their successful development, it is important to consider the positive and negative aspects of the historical experience.

The object of the study is a multi-genre folk-epic story, the subject is the reflection and comprehension in them of the family of Polish Count Leon Sheptytsky.

The purpose of the article. In the folklore aspect, through the prism of folk-epic reflection and comprehension of reality, we aim to explore the religious, linguistic and national identity of their practical activity and expression in this regard. *Analysis of the research.* The proposed article is the first study in Ukrainian folklore studies. *The methodological basis* is the method of hermeneutics as the art of understanding textual discourse, as well as as commenting on and interpreting a work of art through a mental-analytical and intuitive comprehension of its artistic meaning.

The narrative tradition in the religious aspect presents the family of Count Leon Sheptytsky as ardent Roman Catholics. However, they also attended Greek Catholic worship services, which on the one hand were caused by close family relations with Metropolitan Andrew, and on the other, to earn respect from local peasants. The speech practice of landowner Leon Sheptytsky and his family is covered and reflected. Despite some cases of communication with the local population in the Ukrainian language, Polish was their basic language. On the issue of nationality, it is stated on the basis of a reflection on the statements and actions of Leon and Yadviga Sheptytsky that they were Polish in both ethnic and political sense.

Keywords: narrative tradition, Leon Sheptytsky, Metropolitan Andrew Sheptytsky, Ukrainian-Polish relations, Yavoriv region.

Вступ. *Постановка проблеми.* На сьогодні для України у час реальних і потенційних міжетнічних непорозумінь і збройних конфліктів одним з важливих питань є політичні, економічні, культурні стосунки з сусідніми націями й державами, зокрема з Польщею. Для їхнього успішного розвитку вагомим чинником є врахування позитивних і негативних сторін історичного досвіду.

Об'єкт дослідження — різножанрові народно-епічні розповіді, *предмет* — відображення й осмислення в них сім'ї польського графа Леона Шептицького.

Мета статті. У фольклористичному аспекті, крізь призму народно-епічного відображення й осмислення дійсності ставимо за мету дослідити релігійну, мовну та національну ідентичність їхню практичну діяльність й висловлювання в цьому плані. *Аналіз досліджень.* Пропонована стаття — перше дослідження в українській фольклористиці. До цього часу ніхто з колег на проявив інтересу до цієї теми.

Джерельна база. Наші основні оповідачі — головним чином мешканці села Прилбичі, а також жителі навколишніх населених пунктів, 1920—1930-х, рідше 1940-х років народження, різні за соціальним, освітнім, культурним рівнем, греко-католицького та православного віросповідання, які у підлітковому чи дитячому віці безпосередньо контактували чи спостерігали за життям і діяльністю, а також чули про це розповіді, за жанром народні оповідання й перекази. *Методологічна основа* — метод герменевтики як мистецтво розуміння текстуального дискурсу, а також як коментування та інтерпретацію мистецького твору шляхом розумово-аналітичного й інтуїтивного осягнення його художнього смислу.

Основна частина. Дідич села Прилбичі граф Леон Шептицький (1877—1939) — один із панів-землевласників на Яворівщині у першій половині ХХ ст. Проте з-поміж усіх інших саме його особа і його сім'я, за даними наших польових досліджень, привернули до себе найбільшу увагу народно-оповідної традиції у нашій фіксації кінця ХХ — поч. ХХІ ст. Такий особливий інтерес до цієї сім'ї викликаний, на нашу думку, двома вагомими причинами.

Перша те, що Леон — наймолодший рідний брат митрополита Андрея Шептицького. Звідси цей перший і безпосередньо й опосередковано, на свідомо-

му й підсвідомому рівні перебував і перебуває в потужній інформаційній орбіті останнього. Селяни згадують, що митрополит не раз приїздив до родинних Прилбич, гостював у брата Леона: «Ту до села до брата свого приїздив той митрополит Шептицький. Ми бігли всі, виділи його, як він правив Службу Божу. А потім він вже був паралізований, то вже на візочку був, але приїздив, все приїздив. Він ту відправляв раз в рік так во восени, коло каплички відправляв»¹. Також маємо розповідь, як діти — вихованці захоронки ходили з монахиною в Прилбичах до митрополита Андрея по благословенство. Суспільний інтерес і зацікавлення як еліти, так і широких мас одним із найвагоміших в українській історії релігійних діячів закономірно поширюється і на його родину. Особливо це стосується його брата Леона, що проживав у родинному маєтку і перебував у колі зору народного середовища.

Другою причиною є доволі резонансне розграбування місцевими селянами маєтку Шептицького і трагічна смерть графа Леона і його дружини від рук московсько-комуністичних загарбників. Ці, до того не бачені й немислимі події, справили на людей гостре емоційне враження, викликали світоглядне збурення й розчарування, а тому, як наслідок, глибоко запали в епічну пам'ять навколишнього населення.

Ці дві окреслені нами причини не лише прислужилися до входження відомостей про Леона Шептицького і його сім'ю в народно-оповідну традицію. Вони ще й перманентно підтримували її в активному побутуванні. При цьому з плином часу до процесу відображення й осмислення цієї постаті долучалися викликані свіжими суспільно-політичними подіями і явищами нові особливості й нюанси. І тому-то в народно-оповідному представленні й осмисленні образу сім'ї прилбичького дідича простежується симбіоз різночасових елементів з періодів польської, першої московсько-комуністичної, німецько-нацистської, другої московсько-комуністичної окупацій, а також з років відновленої української державності. Це є закономірним явищем динаміки оповідного процесу. І саме в такому аспекті аналізуватимемо народно-епічну характеристику постаті графа Леона Шептицького.

¹ Запис. Є. Луцьо 11.10.2014 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Карпи Івана, 1927 р. н. Домашній архів Є. Луцьо.

Одним з важливих питань, що цікавили і навіть інтригували селян, й тому зафіксовані у їхніх розповідях, це релігійна, а звідси й національна ідентичність графа Леона. Проблемною для простонародного розуміння й усвідомлення був факт, що двоє братів із п'яти, вихованих у римо-католицькому обряді дітей прилбицьких панів Яна та Софії Шептицьких, були греко-католиками, а ще й високопоставленими церковними ієреями. Передовсім йдеться про найстаршого з них Романа, що став митрополитом Греко-католицької церкви Андреєм, і в цьому статусі неодноразово відвідував рідні Прилбичі. Там селяни, дорослі й діти, мали змогу його бачити, бути на богослужіннях за його участі, одержувати благословення. Саме крізь призму стосунків Леона з братом митрополитом, зіставлення спільного й відмінного у їхньому релігійному й національному житті народно-оповідна традиція й представляла та осмислювала ідентичність свого пана дідича. Про Казимира, що був архимандритом греко-католицького чернечого чину Студитів Климентієм, в селі дізналися, основним чином, вже в часи української державності.

У часи австрійського панування, і особливо польської окупації Західної України знаним було не таке вже рідкісне явище, коли українці переходили у римо-католицизм і таким чином ополячувалися. А от випадок із братами Шептицькими, коли фактичні поляки стали греко-католиками і, по суті, українізувалися, був на той час доволі незвичним й чи не поодиноким. Тим паче, що йшлося не про звичайних поляків, а про осіб дуже високого соціального стану — графів.

У цьому ракурсі народне середовище спостерігало за релігійними практиками Леона і Ядвіги Шептицьких, осмислювало національне самовираження пана дідича. Це інтригувало народне середовище, викликало в ньому різні думки й міркування, обговорювалося й дискутувалося у вулчому чи ширшому колі з метою його зрозуміти. Цей процес триває перманентно фактично до нашого часу. Звідси в оповідній традиції простежуємо поєднання різночасових й відмінних за рівнем мислення думок і тверджень. Наведемо й проаналізуємо основні з них.

Немало оповідачів говорили, що їхні пани їздили до костьолу у сусіднє село Терновицю, тодішній Брухналь. «Я пам'ятаю, як граб'ї Шептицькі приїжджали сюди до костела на Службу Божу. [...] Вони

мали лавку, як є вітвар великий во в костелі. [...] Все граб'їове йшли без костьол, костьол великий. Так пам'ятаю навіть його кроки, ви знаєте, то ся так пам'ятає. Я таку чось ще маю пам'ять»². «Казали, що ті пани їздили до Тернавиці до костела»³. Таких тверджень можна навести ще більше. Це подавалося як натуральна справа речей для осіб польської національності. Отож місцева оповідна традиція відвідування панами костелу, відбування передовсім саме римо-католицьких практик вважає одним з визначальних ознак їхньої польськості. На цій основі навіть стверджувалося, що, будучи римо-католиком і поляком, пан не ходив до церкви: «Видите, він, той наш граб'я, до церкви не ходив. Він ходив до костьолу в Тернавиці. [...] Він ся рахував як поляк»⁴.

Та водночас маємо багато розповідей, що пан і пани ходили на богослужіння також і до місцевої церкви. «Той наш пан був поляк. Але він до церкви ту деколи ходив. Ходили і до костьола до Біхнарі, їздили. Вони мали бричку, був жонца і їх возив, вони бричком їздили. А до нас вони обоє йшли, захристійом стояли. Високий, десь два метри мав. І грабіна і він ходили до нашої церкви. Не шоби не ходили, ходили, все стояли захристійом в церкві»⁵. «Він ходив і до нашої церкви, до Греко-католицької, але більше ходив до Римо-католицької, до костела до Біхнарі»⁶. Народна увага навіть зафіксувала цікавий факт, що графіня саме у церкві вирішувала в особливий спосіб якісь свої особисті чи родинні важливі проблеми: «А грабіна то так раз лежала так во на криж всю Службу Божу в нашій церкві. Щось покутувала чи шо. Так крижом і лицем до підлоги. Цалу Службу Божу. В церкві була посацка, так на посацці влягла, так руки тримала і так лежала. А за шо вона так, то

² Запис. Є. Луньо 15.07.2011 р. у с. Терновиця Яворівського р-ну Львівської обл. від Гавдик Катерини, 1927 р. н. Домашній архів Є. Луна.

³ Запис. Є. Луньо 20.08.2015 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від о. Озимка Романа, 1947 р. н. Домашній архів Є. Луна.

⁴ Запис. Є. Луньо 10.06.2015 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Бригілевича Івана, 1934 р. н. Домашній архів Є. Луна.

⁵ Запис. Є. Луньо 10.06.2015 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Кухарчишин Ганни, 1926 р. н. Домашній архів Є. Луна.

⁶ Запис. Є. Луньо 11.10.2014 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Карпи Івана, 1927 р. н. Домашній архів Є. Луна.

я не знаю. Або якусь покуту, або яку офіру си залажила, вона то не говорила, але так лежала всю Службу Божу напереді коло пристолу»⁷.

Також місцеві люди пам'ятають, що пан Леон з сім'єю брав участь в українських релігійно-культурних урочистостях. Одне з них — величне відзначення сімдесятих роковин митрополита Андрія в його родинному селі. «В липні 1935 року в нас в Прилбичах організували величне святкування сімдесятиліття митрополита Андрія Шептицького. Керував всім парох Микулович. [...] Священники та й єпископ відправили Службу Божу, а потім всьою процесією встановляли пам'ятного хреста на честь тої дати. [...] З тією процесією ішов наш пан, брат митрополита Леон, зі своєю жінкою, дітьми, сам він навіть ніс хреста, аж зіпрів. Він також дуба свого дав, щоби хрест зробити»⁸. Із розповіді випливає, що пан Леон брав участь у процесії саме як рідний брат митрополита, його також шанувала уся сім'я: братова і племінники. Підкреслено, що пан взяв в урочистостях якнайактивнішу участь — «навіть ніс хреста, аж зіпрів». І особливо значимо, що навіть дав власного дуба на виготовлення пам'ятного хреста, бо це, як випливає із народних розповідей, чи не єдиний випадок, коли пан Леон пожертвував дерево із власного лісу.

Іншою такою подією, що її зафіксувала оповідна традиція — участь прилбичького пана у релігійній місії. «Пам'ятаю, як я ще був малий, у мами на руках, у селі Прилбичах відбувалася місія. Коло захоронки, де жили монахині, ставили місійний хрест, і сам пан Шептицький, як мені мама його показала, у білій одежі з лляного полотна ніс разом з селянами на плечах той хрест. Згадую, як ми вернулись додому, що там велося розмов: ох пан спотів, ой пан погрівся»⁹. Як бачимо, ця розповідь демонструє, що пан як особа вищого соціального статусу взагалі був об'єктом особливої уваги народного середовища, його вигляд, вчинки і дії жваво, з експресією обговорювалися, їм

давалася відповідна оцінка. У цьому конкретному випадку образ пана Леона введений позитивно. У цій релігійній церемонії він по-християнськи рівний з усіма, у простій одежі, разом з селянами несе хрест. Водночас народ поблажливо підмічає, що, незвичний до фізичної праці, досить втомився.

Відвідування панами Шептицькими церкви і їхня участь у греко-католицьких урочистостях в народному середовищі, очевидно, передовсім спричинені їхніми родинними зв'язками з митрополитом Андрієм. Водночас це могло мотивуватися бажанням панів тісніше спілкуватися із своїми селянами, мати в них довіру і пошану. Маємо розповіді з інших місцевостей, коли пани поляки відвідували у своїх селах і греко-католицькі богослужіння.

Як прихильне ставлення графа Леона до Греко-католицької церкви оповідна традиція вказує факт, що пан Леон у своєму селі утримував з власного майна кількох греко-католицьких черниць і підтримував їхню релігійну, культурно-освітню й іншу діяльність, як от медичну опіку, дошкільне виховання. «Ще в минулому столітті це була корчма. Але на початку теперішнього століття Шептицькі цю корму ліквідували, закрили, і в тій хаті замість корчми організували захоронку. Як я пам'ятаю, там було чотири монахині, сестри-служебниці Пречистої Діви Марії. Їхній монастир був в Кристинополі. Ці чотири сестри-служебниці вели в селі корисну роботу»¹⁰. Правда, водночас пан Леон у сусідньому селі Брухань (тепер Терновиця), де майже половина мешканців були латинниками, також утримував кількох римо-католицьких черниць.

Також в народному середовищі розповідається про один випадок, на думку людей, ігнорування чи навіть зневаження зі сторони пана греко-католицького свята заради господарської вигоди. «Но таке мені навіть, здається, мама розказували. Що як то є празник пресвятої Євхаристії, і до того часу там косили в пана Шептицького, там пан платив за день, скільки там вони домовилися тих золотих чи як там. І косили сіно. Завтра празник пресвятої Євхаристії, і якщо підуть, то вони скінчут сіно косити. Хто не був лакомий на той юдин гріш — не йшов. Але були люди, які пішли і косили, до Шептицького, щоби скінчити

⁷ Запис. Є. Луцько 11.10.2014 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Карпи Івана, 1927 р. н. Домашній архів Є. Луцька.

⁸ Запис. Є. Луцько 15.01.1995 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Балагуша Михайла, 1920 р. н. Домашній архів Є. Луцька.

⁹ Запис. Є. Луцько 12.1.1996 р. у с. Мужилівці Яворівського р-ну Львівської обл. від Бавтра Івана, 1926 р. н. Домашній архів Є. Луцька.

¹⁰ Запис. Є. Луцько 16.08.1998 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Бубіся Дмитра, 1925 р. н. Домашній архів Є. Луцька.

косити то сіно. То казали, за кілька днів такий ливень впав, така буря, така злива, що то всьо сіно, там воно було як там дальше текла ріка, називали Стависко, і то сіно, розумієте, всьо знесла та вода. Така була злива, знесла в ту ріку, що навіть бузьки потопилися, які там були тоді. І потім так казали, що на другий рік і дальше, що пан вже ніколи не казав, шоби в той день робили. Хоч якщо Великдень польський і український разом, то тоді і вони і ми разом святкуємо празник святої Євхаристії. Але більшість то в греко-католиків на тиждень пізніше. І вже тоді пан брав нашого греко-католицького священика на фіру і возив навколо, де його поле, доокола поля, шоби читав, як в нас, греко-католиків читається Євангеліє на благословення землі. Шоби то всьо, що ми маємо: пшеницю, жито і що там росте на полі, Бог благословив і оберігав. Тоді вже пан ніколи не казав робити на наше, греко-католицьке Боже Тіло — святу Євхаристію. А брав українського священика нашого, греко-католицького і об'їздив поля».

Як впливає із слів оповідача, за жанром наведена розповідь — переказ першої міжпоколінної трансмісії, тобто від матері до сина. Та, все ж, зважаючи, що йдеться про пана — персони особливої уваги простих людей, маємо усі підстави вважати, що ця подія в народному середовищі досить жваво й тривало обговорювалася, тобто зазнала інтенсивного просторового й часового поширення. Наш респондент — мешканець Прилбич, греко-католицький священик, що певною мірою позначилося на ідейно-смісловому наповненні переказу. Тому то аналізу наведеного твору варто приділити дещо більше уваги.

Образ пана Леона тут не статичний, а подається у певній позитивній динаміці. Спочатку панові закидається, що він у розумінні селян порушив третю заповідь Божу «Пам'ятай день святій святкувати». Користаючи із сприятливої погоди, з метою закінчити косовицю розпорядився працювати і в день греко-католицького свята пресвятої Євхаристії, по-народному Божого Тіла. Це звинувачення, очевидно, базувалося на тому, що пан, представляючи себе як зразковий християнин, таким чином согрішив, а при цьому довів до гріха, спокусивши заробітком, ще й місцевих селян.

Слід зазначити, що в ті часи певні сільськогосподарські роботи, що вимагали погоди, традиційно допускалося виконувати також у недільні й інші свят-

кові дні, лише б не в час Служби Божої. Йшлося передовсім про жнива, ховання від дощу сухого сіна, бо, як повчає народна приказка — «В жнива день рік годує». Маємо розповіді про те, що греко-католицький священик в неділю з обіду прохав селян допомогти на жнивах. Думаємо, що така практика існувала й у римо-католиків, й нею скористався пан Леон. Правда, при цьому йшлося не про порятунок сухого сіна від негоди, а прагнення безперервно закінчити косовицю. Хоча нічого б дуже не змінилося, коли б це зробили через день.

Цілком можливо, що якби косовиця припала на римо-католицьке Боже Тіло, пан теж міг би розпорядитися не переривати роботи. Та оскільки йшлося про свято греко-католицьке, українські селяни сприйняли це не лише як порушення третьої заповіді Божої, але й як зневагу їхніх релігійно-національних почуттів. Переконливим аргументом такого їхнього міркування виступає факт, що незабаром негода сплюндрувала панське сіно. Люди сприйняли це як невідворотну справедливую кару Божу за допущений гріх. У розумінні селян, хоча про це у тексті прямо не говориться, але впливає зі змісту, так само це сприйняв і пан. І зробив з цього відповідний висновок — як і належить християнину, покався. Надалі на греко-католицьке Боже Тіло став запрошувати українського священика об'їздити з посвяченням його поля. Це піднесло пана в очах оповідача — він дійсно по-справжньому богобоязливий, відкидає свою людську гординю й сумирно стає на шлях релігійно-моральної поправки. І в такому сприйнятті пан Леон є гідним прикладом для селян, щоб покірно визнавати й покутувати свій гріх й не допускати його в майбутньому.

Цікавою є розповідь про участь пані Ядвіги у церковному житті свого села. «Наші як церкву робили, то так розказували.., були в церкві так во вишивки, ніби коругви, були вишиті українським, тими такими хрестиками, а грабіна то скасувала, а йно таким, називали, шлічком, таким гладьом називали. А то всьо позапахали під підлогу. Як підлогу давали, і вони там лежали. А потім вже тую підлогу змінювали, бо вона ся всихала, якась така була. І мій чоловік там ходив теж. То казав, що змо витягали тії коругви. Бо там не були вже коругви, йно були такі польські. Бо українська ноша є коругви, бо я знаю, я до церкви і в Яворові ходила, бо все вим ходила там

на цвинтар і йшла на відправу до Яворова, то всьо коругви стояли»¹¹.

Ото ж оповідачка докоряє пані, що та розпорядилася замінити у церкві старі українські хоругви, вишиті по-українськи, хрестиком, на нові польські, вишиті гладдю. Хоча у розповіді прямо про це не говориться, проте із контексту виразно впливає звинувачення її в ополячуванні церкви. Глибший аналіз показує, що, на нашу думку, ця ідея в оповідній традиції Прилбич сформувалася не відразу, тобто не від часу заміни хоругв одного зразка на інший. З розповіді чітко видно, що вона викристалізувалася у 1990-х роках, коли громада лагодила й оновлювала свою церкву, що очевидно було вже в українській державі. А цей час в Україні був періодом конфесійного самовизначення церковних громад. При цьому в Галичині цей процес у багатьох громадах, в тому числі й у Прилбичах, набрав форми активного і тривалого міжконфесійного протистояння. Звідси у родинному селі митрополита Андрея це привело мешканців села до поділу на дві конфесії. Менша частина мешканців перейшла до Української греко-католицької церкви, що недавно вийшла з підпілля. Більшість на чолі зі своїм настоятелем спочатку все ще залишалися вірними Руській православній церкві і згодом перейшла до Української православної церкви Київського патріархату.

Але на цьому міжконфесійний конфлікт у селі не вичерпався, а тривав у непримиренній формі ще кілька років. Православна громада, попри рішення суду, не погоджувалася на почергове користування храмом. Греко-католики змушені були будувати новий храм. Місцевий вчитель, краєзнавець Дмитро Бубісь, звинувативши у розколі громади православного пароха і тодішню голову сільради, схильний був бачити у започаткуванні й підтримуванні розколу московську імперську владу з її правилом «Поділяй і владарюй» [1, с. 93].

У процесі самовизначення, а особливо протистояння, кожна із сторін опиралася на певне ідеологічне підґрунтя, що складалося із загальнонаціональних, а також локальних аргументів. У Прилбичах місцеву складову ідеології протистояння прихильники православ'я формували на основі негативної

інтерпретації родини своїх дідичів Шептицьких. В цьому плані як типове і узагальнене міркування наведемо ось таку констатацію: «Ту в нас жив граб'я Шептицький. Але нам граб'я нічо доброго не зробив в селі, ніякої пам'яті, ніякої доброї пам'яті»¹². Зокрема, у непривабливому ракурсі виводиться епічний образ митрополита Андрея Шептицького, про що ширше йдеться у нашій статті «Юність Андрея Шептицького в епічній традиції його родинного села» [2]. Також здебільшого в негативному аспекті, як засвідчують наші польові записи, місцеве православне середовище оповідає і про наймолодшого брата митрополита, місцевого дідича Леона Шептицького і його дружину Ядвігу.

Отож маємо підстави вважати, що саме міжконфесійне протистояння з його потребою відповідної ідейно-сислової аргументації спонукало православне середовище села Прилбичі актуалізувати питання колишнього оновлення у церкві хоругв, і, що ще важливіше, інтерпретувати його у потрібному для себе смислі — як колонізації української церкви.

Наскільки народне міркування, що вчинок графині Ядвіги був актом свідомої зміни інтер'єру церкви у римо-католицькому, а конкретно — у польському стилі, відповідає історичній правді, однозначно важко судити.

Відомо, що започаткований ще на Замойському соборі 1720 р. процес латинізації Греко-католицької церкви певною мірою тривав й у I половині ХХ ст., і основним його виразником був станіславський єпископ Григорій Хомишин. Через запровадження окремих римо-католицьких постулатів і атрибутики прагнули таким чином більшої прихильності папської столиці і польської держави. Польська влада і костел прихильно ставилися до цього процесу, бо вважали у цьому ефективний шлях денационалізації й ополячення українського населення. Очевидно, що на місцях латинізацію підтримували польські дідичі та інші високопоставлені особи.

Та маємо сумніви, що саме із свідомою метою латинізації пані Ядвіга ініціювала заміну хоругв. Тим паче, що вона не могла не знати, що митрополит Андрей виступав за відродження і розвиток східного обряду. Більш імовірно, справа лежала в естетич-

¹¹ Запис. Є. Луцько 30.10.2014 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Чепіль Катерини, 1935 р. н. Домашній архів Є. Луцька.

¹² Запис. Є. Луцько 30.10.2014 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Чепіль Катерини, 1935 р. н. Домашній архів Є. Луцька.

ній площині. Очевидно, потребою замінити хоругви був їхній зношений, старомодний і непривабливий вигляд. І пані як особа освічена, культурна, із розвиненим художнім смаком, що ще й цікавилася народним мистецтвом і збрала колекцію етнографічних матеріалів, запропонувала замінити їх більш привабливими, сучасними, новітньої форми. У розповіді не зазначено, у яких саме роках це відбувалося, але не думавши, що пані, обравши хоругви римокатолицького зразка, вчинила щось таке, що суперечило б волі тодішнього пароха й громади, й такого не було б в інших церквах.

Хоча оповідачка прямо не називає вишивку гладдю польською, проте протиставляє її традиційно українській вишивці хрестиком. Асоціюючи вишиття гладдю з панею полькою, наша респондентка наповнює його негативною конотацією як панського і польського. Та це її міркування не витримує аргументації. Адже вживаючи для гладі місцеву назву «шлічком», стверджує, що ця техніка була поширеною й у народному середовищі цього краю, хоча, як складніша у виконанні, й поступалася вишивці хрестиком.

Одним із найбільш значимих і важких звинувачень прилбичан панові Леонові у негативному відношенні до Греко-католицької церкви був докір за відмову пожертвувати зі свого лісу дерева на будівництво в селі нової церкви. І при цьому ще й ніби то сказав, що вам треба не церкву будувати, а тюрму. Цей вчинок дідича для місцевих селян виявився вражаючим, а отже відразу став активно відображатися й осмислюватися в оповідній традиції. Розповіді про це активно побутували тривалий час, фактично до наших днів, при цьому передовсім у середовищі і православних, і менше у греко-католиків.

Окрім того, що чим неординарніша й резонансніша подія, тим більша й триваліша до неї увага народної пам'яті, таке інтенсивне і довге життя розповідей про цей в народному розумінні негативний вчинок пана має свої особливі причини. Перша, на нашу думку, це комплекс колективної вини мешканців села за те, що у свій час вони з приходом більшовиків і їхньої намови фактично розграбували панський маєток. А ще декотрі, як стверджує оповідна традиція, негативно висловившись перед російськими військовими про свого дідича, опосередковано могли по-

чувати себе причетними до його розстрілу. І звідси, акцентуючи в їхньому осмисленні на аморальному, протихристиянському, а також і протиукраїнському поступку пана, громада таким чином на підсвідомому рівні оправдувала, полегшувала свій теж аморальний і безбожний вчинок.

Ну і другою причиною було міжконфесійне протистояння. Воно у свій спосіб активізувало відомості про колишній вчинок пана Леона, надавши при цьому йому відповідних до ситуації смислів. Це в їхньому розумінні доволі ефективно вдарило по одному з основних аргументів греко-католиків — моральній і духовній величчю митрополита Андрея Шептицького. Адже ганебний вчинок брата асоціативно кидав тінь і на нього, а відповідно й на Греко-католицьку церкву.

Тривале й активне побутування аналізованої розповіді закономірно призводило до появи її різних за змістом і формою варіантів і видозмін. Такою, що найповніше зберегла свою первинну сутність, а отже і є найбільш правдоподібною, на нашу думку, слід вважати ось цю. «Но і той граб'я, во я вам скажу, шо наші, так як Мої дідо, так як діди возили з Вишні цеглу на церкву нову. Шоби мурувати, бо в нас є церква дерев'яна. Вона дуже вже була стара, але її потім зробили нову з дерева. Бо то ше не можна було тоди будувати, але вона вже була аварійна. Тодий навезли цегли, так наскладали так високо тої цегли, навіть не знаю, чи там було високо три метри, чи як. На всю церкву. І вапно загасили звітий від дороги. Я вже то пам'ятаю. Каменю навезли, так знову наскладали так високо. А ту діти як діти, потім лазили так нераз там на Великодні свята, во так як то діти. І шо — треба було ше ліса, бо треба ліса, шоби мурувати церкву. То ше за Польщі. І граб'я ту того ліса не хтів дати, йно каже, шо він має брата в Карпатах, шоби їхали гет. Я то так знаю, бо я прийшла сюда во за невістку, а ту мій чоловік мав три стрики. А тії стрики, вони то в граб'яного робили і вони то так розказували. [...] І во так казали ті стрики, шо поїхали ті фірмани в Карпати, граб'я мав в Карпатах брата, і за лісом. Десять фір з Прилбич. В Карпати за лісом. Но треба було і на дах, треба підпорів, треба всього було. І тамтой брат не дав того ліса, йно там якусь ялицю, а ялиця не підходила. І приїхали даром. А той сказав, той наш граб'я, каже: «Вам треба ше борше тюрму побуду-

вати, бо ви ще їхали мого брата обкрадати в Карпати». Во так. І не дав ніц»¹³.

Для утвердження правдоподібності оповідачка покликається на достовірне на її думку джерело інформації — дядьків свого чоловіка, що працювали при дворі діди́ча. І як бачимо з цього тексту, пан Леон все ж категорично не відмовився допомогти з деревом на церкву, лише скерував селян за лісом до свого брата в Карпати. Водночас не до кінця зрозуміло, чому прилбичани не погодились брати запропоновану ялицю й повернулись ні з чим. Так само загадкою залишається для нас мотивація пропозиції пана Леона будувати в селі тюрму: «...бо ви ще їхали мого брата обкрадати в Карпати». Можливо, там в Карпатах стався якийсь інцидент, що про нього селяни згадувати не бажали.

Побутує також версія, що через далеку відстань селяни таки не їздили у Карпати. «І так що граб'я не дав ліса на церкву, казав: «В Карпатах». Но зарайка транспорт є, а колись кіньми в Карпати і привезти ліса з Карпат... Цеглу купили і возили, видно, за церковні гроші, чи люди збиралися, я вам не скажу того. Він казав їхати в Карпати по ліс, але люди не хотіли їхати, де кіньми з Карпат ся вернеш. І така ненависть зайшла межі людьми і ним. А він в церкву не ходив, тільки в костьол їздив. Він ся рахував як поляк»¹⁴. Ото ж ця розповідь заперечує твердження попередньої оповідачки про обкрадання брата в Карпатах. А звідси згадка про тюрму у цього респондента набуває іншої форми і змісту. «Казали, що люди просили його, щоб він ліса дав на верх до церкви. Цегли десь було до сорока тисяч, то кіньми десь возили ще старі люди, і він сказав: «В мене ліса нема, в мене ліс молодий». І був такий розговор, ті, що ходили до него, він їм казав: «Вам ту не треба церкви, а треба тюрму будувати». То з розговору тих старих людей. Він мені то не казав, я до него не ходив, ні мій тато не ходив, но тільки я чув розговори від старих людей. [...] Видите, він, той наш граб'я, до церкви не ходив. Він ходив до костьолу в Тернавици. [...] Так що вже тоди за Польщі люди були і проти него. Бо

не хотів ліса дати на церкву на дах, а йно сказав, що вам треба тюрму будувати. Тюрму, бо крали багато в него самі люди, такий був розговор»¹⁵.

Отже цей оповідач наводить вже не конкретну, а узагальнену причину появи слів пана про тюрму — як докір місцевим селянам за розкрадання його майна. Також зазначено, що граф Леон відмовився пожертвувати лісу на церкву з національно-патріотичних і релігійних міркувань — був поляком і ходив лише до костелу. І треба сказати, що обидва ці міркування мають під собою раціональне зерно. Адже оповідна традиція зберегла багато розповідей про численні й різноманітні випадки краж у пана, а також, що більшість людей вважала свого діди́ча поляком і римо-католиком. Заслуговує на увагу й твердження оповідача, що внаслідок інциденту з лісом на церкву між паном Леоном і значною частиною мешканців села були неприязні стосунки. І серед інших ця обставина могла послужити неمالоважною спонуюкою людей зважитися на грабунок панського маєтку.

Ще одна розповідь дуже виразно демонструє, як у відображення й осмислення аналізованої ситуації з графом Леоном вніс свою корекцію міжконфесійний конфлікт. «А ще за Польщі в нас в селі хотіли будувати муровану церкву, вже звозили вапно і цеглу. І таке ще я чув, чи то правда, чи не правда, що їхали до митрополита Шептицького з села, шоби помогли шось на церкву чимсь, і Вони кажут: «А для вас там треба ставити тюрму, бо ви мого брата розкрадаєте». А чи так правда була, чи неправда, но такий був поголос. Чи так дійсно було, чи йно так говорили. Та я думаю, що ніхто би собі того не видумав, але не знаю. А може і нераз іде, кажут, брехня по селі. Но та бо митрополит Шептицький багато в чому допомогли, багато всім, як чим могли»¹⁶.

Як бачимо, йдеться про радикальну трансформацію ідейно-сислового наповнення тексту. Тепер морально-духовна компрометація митрополита Андрея Шептицького, а в його особі й Української греко-католицької церкви із опосередкованої

¹³ Запис. Є. Луньо 30.10.2014 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Чепіль Катерини, 1935 р. н. Домашній архів Є. Луня.

¹⁴ Запис. Є. Луньо 10.06.2015 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Бригілевича Івана, 1934 р. н. Домашній архів Є. Луня.

¹⁵ Запис. Є. Луньо 10.06.2015 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Бригілевича Івана, 1934 р. н. Домашній архів Є. Луня.

¹⁶ Запис. Є. Луньо 20.08.2015 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від о. Озимка Романа, 1947 р. н. Домашній архів Є. Луня.

перетворилася на пряму, а отже ще більш дошкульну. Цікаво, що оповідач — уродженець села греко-католицький священник. І тому у його розповіді як особи чесної добре простежується його правдомовність — щиро говорить те, що чув, хоча для нього неприємне. А з іншого боку — глибоко сумнівається в істинності цієї інформації, оскільки митрополит Андрей в його усвідомленні високий моральний авторитет і щедрий доброчинець. Та водночас у респондента простежуємо традиційну для народного середовища довіру до оповідної традиції, істинності поданої нею інформації.

Та все ж, як засвідчують наші записи, найбільш поширеною у Прилбичах є стиснена узагальнена розповідь, в основі якої лежить вислів пана Леона про будівництво в селі замість церкви тюрми. І побутує вона передовсім у православному середовищі, греко-католики ж здебільшого воліють її не «пам'ятати». Як типовий приклад можна зацітувати наступне висловлювання: «І так що граб'я ніц нам доброго не зробив в селі. Во якби побудував церкву, був допоміг, но то шось люди були... Вже цегла була навежена, камінь, вже майстри були, сказали, скілько там того дерева треба, а він не дав. Сказав: «Вам борше тюрму треба побудувати, а не церкву»¹⁷.

Коли розмірковувати про дійсну причину відмови пана Леона пожертвувати власного лісу на будівництво церкви, то, на нашу думку, питання лежить у матеріальному вимірі. Дідич не бажав вдаватися до таких доволі немалих витрат. Тим паче, як відомо з розповідей, господарство його поволі занепадало, так що довелося продати автомобіль, розпродувати частини ґрунтів. Тай загальновідомим є особливе замилювання пана своїм лісом, який він з особливою ревністю плакав. Згадують, що навіть погорільцям він волів дати грошей на купівлю матеріалу деінде, ніж виділити з власного лісу одно-два дерева. Ну й при цьому не варто не враховувати польський національно-державний і релігійний патріотизм пана Леона. Надмірна його щедрість для українців і їхньої церкви не сприймалася б схвально в очах сусідніх дідичів-поляків а також і польської влади.

Що ж до злощасного вислову про тюрму замість церкви, то це, вважаємо, невдале, необдумане аргу-

ментування своєї відмови, мовляв, люди не вартують церкви через свої аморальні й злочинні вчинки.

Ще одне, що стало відображенням і осмисленням локальної оповідної традиції — мовленнєва практика Леона Шептицького і його сім'ї. В народному середовищі мова, якою послуговується особа, безсумнівно сприймалася, поряд з релігійним обрядом, однією із визначальних, якщо взагалі не головною ознакою її національної ідентифікації. Що ж до нашого конкретного випадку, то питання мови загострювалося із в народному сприйнятті нечітким й неоднозначним баченням і розумінням релігійної і національної приналежності братів Шептицьких. У низці розповідей зазначається, що пан Леон однаковою мірою володів як польською, так і українською мовою. «Як до граб'ї хтось по-польськи, то він по-польськи відповідав, а як по-українськи — то по-українськи. І грабіна по-українськи з людьми говорила, але вона і по-польськи знала. [...] Як граб'я підійшов, то кожний до него: «Слава Ісусу Христу!», — він відповів¹⁸. «Той наш пан, він може і по-нашому говорив, і по-польськи»¹⁹.

Слід зазначити, що наведені приклади ілюструють лише один, окремих сегмент послугоування панам українською мовою. Йдеться, так би мовити, про публічне демонстрування ними свого русинського походження і звідси таким чином певне загравання з місцевою українською людністю. Це робилося, аби здобути в них відповідну пошану й авторитет, образно кажучи, бути для них «своїм». Це, на нашу думку, лежало не стільки в морально-духовній площині, як у практичній матеріальній вигоді. Оскільки господарські успіхи дідичів немало залежали від добрих, а ще більше — привітних, лагідних стосунків з селянами. Це, зокрема, стимулювало останніх ретельніше працювати у панському філварку, а що ще важливіше — утримуватися від розкрадання а чи навіть псування, плондрування панського майна. А про те, що такі випадки у Прилбичах були непоодинокими, передовсім крадіжок, виразно засвідчує оповідна традиція.

¹⁸ Запис. Є. Луньо 11.10.2014 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Карпи Івана, 1927 р. н. Домашній архів Є. Луна.

¹⁹ Запис. Є. Луньо 10.06.2015 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Кухарчишин Ганни, 1926 р. н. Домашній архів Є. Луна.

¹⁷ Запис. Є. Луньо 30.10.2014 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Чепіль Катерини, 1935 р. н. Домашній архів Є. Луна.

Можна стверджувати, що таку публічну україномовну практику і взагалі загравання у стилі хлопоманства із своїми селянами дідич Леон перебрав у спадок від свого батька Яна Шептицького. Про цього останнього на Яворівщині ширилися оповіді як про непересічну особистість, що мав звичку демонструвати своє русинське коріння. Робив він це через своєрідне замишування традиційним побутом, підкреслено шанобливим ставленням до греко-католицького обряду і специфічним використанням української мови. Цей епічний образ Яна Шептицького влучно підмітив і помістив у своїх спогадах про містечко Краківець кінця XIX — поч. XX ст. син тогочасного греко-католицького пароха Краківця, декана отця Івана Волосянського Семен Волосянський. Примітно, що написані й вперше опубліковані ці спогади були на еміграції у Сполучених Штатах Америки у 1951 р. [3]. Це в особливий спосіб засвідчує неабияку значимість для оповідної традиції особи Яна Шептицького, потужне й тривале побутування колективної пам'яті про нього в просторі й часі. З одного боку — це зумовлено величию постаті його сина митрополита Андрія. Та ще важливіше — представленням оригінальних проявів його соціального й національно-політичного самовираження, про які навряд чи можна було б дізнатися із тогочасних друкованих джерел. Бо ж на відміну від останніх фольклор у своєму автентичному побутуванні не надто, якщо і зовсім не обмежений цензурою і самоцензурою.

Отож зазначений текст: «Ще треба згадати про тодішнього повітового маршалка, яким був в той час граф Іван Шептицький з Прилбич, батько покійного митрополита Андрія. Приїжджав він на всякі сесії з війтами простим селянським возом, але запряженим в добрі коні, хоча другі дідичі, не раз далеко бідніші від нього, їздили розкішними повозками чи каретами. Приїхавши до Краківця на сесію, вступав завжди покійний граф до місцевої церкви, молився (дуже голосно), бив поклони та з розмахом завжди тричі хрестився. З селянами та із своєю службою завжди балакав він по-українськи, в українській мові вів теж сесії війтів, але з цивільними інтелігентами Українцями балакав по-польськи, хоча вони до нього зверталися українською мовою» [4, с. 41].

Факт соціальної диференціації об'єктів українського мовлення Яна Шептицького, до селян — по-

українськи, до інтелігентів — по-польськи, виразно засвідчує меркантильне трактування ним своєї україномовної практики. Для нього це свого роду забава у хлопоманство, яке, проте, жодним чином не суперечило й не заважало його самоусвідомленню як активного політичного поляка. У конкретному випадку з Яном Шептицьким його демонстративне, позірне русинство й хлопоманство, очевидно, також мало на меті здобувати певні суспільно-політичні пререференції. Це можна розглядати як певну форму передвборчої боротьби, загравання з виборцями. Адже з 1870 р. і аж до смерті у 1912 р. був, за винятком IV-ї каденції у 1877—1882 рр., коли не взяв участі у виборах, незмінним депутатом Галицького крайового сейму [5, с. 61]. У жовтні 1890 р. його обирають повітовим маршалком, тобто головою повітової ради Яворівського повіту [5, с. 125]. Зрозуміло, що депутатська кар'єра графа Яна значною мірою залежала від виборців українців, які становили демографічну більшість. Про це вказувала й тогочасна польська преса. Так «Gazeta Narodowa» повідомляла, що у вересні 1895 р. до Галицького крайового сейму вибрано Яна Шептицького, за якого одностайно проголосували як польські, так і русько-українські виборці [6, с. 3]. Правда, краєзнавець Йосип Гронський, очевидно, опираючись на інформацію тогочасної української преси, зазначає, що на виборах до сейму у 1908 р. кандидатура прилбичького дідича Яна Шептицького виграла шляхом звичайних виборчих шахрайств [7, с. 115].

Попри те, що дідич Леон, як йшлося вище, розмовляв з місцевими українськими селянами по-українськи, записали ми народні розповіді, що у певних випадках він відповідав їм чи й звертався до них польською мовою. «Як того граб'їного маєток в Приб'їцьох зрабували москалі, то люди дехто так гадав, а дехто так. Бо як там який мужчина з нашого села пішов за сосном, ставив си хату: «Гдзе я мам сосни?! Не мам сосни!». А ліс таки був порядний. «Я не мам сосни!». І дав му золотого: «Ідзь! Ідзь!», — каже. І не дав. А його поховали без сосни. Во так говорили за того граб'ю»²⁰.

При цьому, як бачимо, пан Леон використовує свідомо чи несвідомо польську мову з дистинктив-

²⁰ Запис. Є. Луцьо 23.08.2005 р. у с. Підлуби Яворівського р-ну Львівської обл. від Андрущишин Катерини, 1925 р. н. Домашній архів Є. Луця.

ною, тобто розрізнювальною метою на національному і соціальному рівні себе від прохача. Тут його польська мова — це психоемоційний бар'єр, демонстрування великої відмінності, несумісності між великим паном поляком і бідним, а ще й нещасним селянином українцем. Хоча у тексті конкретно про це не вказано, але, очевидно, бідний чоловік прийшов прохати, маючи на це певне моральне право — або погорів, або хата розвалювалася від негоди чи старості. І звертався він не лише до імущого, але й «свого» дідача, що для підлеглих селян, згідно з їх соціальним статусом, мав бути чи принаймні грав роль доброго, дбайливого, щедрого опікуна, представляв себе моральним, духовно-культурним авторитетом. Отже прохач розраховував на ці декларативно позитивні якості пана, зокрема на його співчуття і доброту. Але в житті одна справа представляти себе в позитивному ракурсі, а інша — доводити це на матеріальному рівні, через відчуження своєї власності.

І в осмисленні оповідної традиції пан Леон просто не витримав цього випробування. На своє оправдання він найперше вдався до відвертої цинічної брехні, мовляв, не має дерева, хоча для всіх очевидним було протилежне. А ще й при цьому говорить польською мовою, таким чином відчужуючи від себе прохача, обеззволюючи його, щоб не мав відваги наполегливо благати про допомогу, не смів сподіватися на панську доброту й щедрість, не говорячи вже про якісь докори за відмову допомогти. Бо ж він поляк, він пан, і його воля — закон, його слово — правда. А злотий, що ним обдарував прохача, аби бодай формально продемонструвати своє польське і панське благородство, оповідна традиція сприйняла іронічно, у протилежному значенні, як свідчення його польської і панської непорядності, зневаги до своїх підлеглих українських селян. І звідси місцева людність, принаймні, згідно з текстом, якась її частина бачила прямий причинно-наслідковий зв'язок щодо типового лицемірного поведіння пана із селянами з його трагічною кончиною. Оповідачка не наважується безпосередньо стверджувати, що це справедлива кара за гріх, хоча ця ідея все ж простежується за «кадром» тексту. Проте у розповіді в майстерному художньому вирішенні подано пом'якшений варіант цієї ідеї. Саме внаслідок цинічного фальшивого твердження пана, що не має сосни, доля розподілася так, що його похоронили без дерева, тобто

без труни. Цей останній вислів у тексті вжитий як у прямому, так і переносному значенні. Пана Леона з дружиною і сповідником московські загарбники розстріляли прямо над ямою і відразу загорнули. В народному середовищі людину, що хоронять без труни, тобто без відповідних релігійних ритуалів і гуманістичних почестей, асоціативно прирівнюють із твариною, бо саме її, здохлу, просто закопують і все. І сприймається це як велике приниження. Отож основну ідею аналізованої розповіді про життя і кончину пана Леона Шептицького народ образно виразив відомою приповідкою «Як собі постелеш, так ся і виспиш».

Зазначимо, що подібних розповідей, у яких дідич відмовляє прохачам офірувати дерева і робить це власне польською мовою, ми записали ще кілька. Та оскільки соціальна сутність його мови, що нас саме цікавить, у них та сама, що й у аналізованому вище тексті, не вважаємо за доцільне на них зупинятися.

Водночас привертає увагу ще одна розповідь, у якій звертання пана Леона польською мовою до селянина українця виконує дещо іншу функцію, з трохи відмінним ідейно-смісловим наповненням. Тому наведемо її повністю й вдамося до глибшого розгляду. «Дідо мені, той Никифор, то ше таке розказував. Шо там за селом було теж панське поле, і була панська дорога. І там ніхто не мав права їхати. Не знаю, чи міг іти, но їхати не мав. Якщо ти хотів десь нем на своє поле переїхати, бо за панським полем мали люди своє поле, то, я не знаю, треба було скільки то платити грошей чи відробити в пана, на якійсь роботі відробити. Но і каже, я раз їду, то треба там до мого поля далеко об'їжджати — поїду я через тую панську дорогу. Та то сам мені той дідо розказував. Та я їду. Нема — ні звітиї, ні звітиї пан на бричці: «Злодзєю, вруць сі! Злодзєю, вруць сі!», — значить, злодію, вернися. Шо там він дав їм, яку там він дав їм тую кару, то я того не знаю. Розумієте, навіть люди не мали права переїхати. Мус було платити або відробити. Во то мені той дідо так розказував. Во таке казали»²¹.

Отож у цьому переказі прилбичькі селяни звинувачують свого дідача в аморальному способі збагачення — отримання вигоди з людей за дозвіл пере-

²¹ Запис. Є. Луньо 20.08.2015 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від о. Озимка Романа, 1947 р. н. Домашній архів Є. Луна.

їхати дорогою через його ґрунти до власного поля. Можливо законодавче право про непорушність власності було на стороні дідича, а можливо це його сваволя. Та як би там не було, селяни сприймали це з боку дідича неправильним, непорядним. Таким, що суперечило тій моральній і соціальній ролі доброго й благородного дідича, яку розігрував й пропагував пан Леон серед простого люду. Бо ж раз, що ображало, ущемляло гідність селян, а два — визискувало їх й утруднювало господарювання. Слід зазначити, в тодішній час гужового транспорту відстань відіграла значно вагомішу роль, у порівнянні з сьогоденням, для господарської продуктивності. Бо ж чим довша дорога, тим більшою була витрата часу — в рільництві особливої цінності, і тим більшою була втома, виснаження коней і зношення воза, особливо коліс. Тай тому, щоби менше зазнавати збитків, селяни вдавалися до порушення заборони, ризикували, може вдасться проїхати панською дорогою непоміченим. Про це знав пан і навіть особисто виїздив ловити порушників.

І ось попри те, що таких осіб чекало якесь матеріальне покарання — відробіток чи плата, пан вдавався ще й до психоемоційного тиску на них — називав злодіями. І відповідну роль при цьому виконує польська мова з її соціальною функцією. Якщо у випадку з прохачем дерева ця мова всього лише дистанціонувала й відчужувала пана й селянина на особистому рівні за допомогою національних і соціальних відмінностей між ними, то тепер йдеться про тяжке звинувачення. І підсилювати його вплив на підсвідомому психоемоційному рівні знову ж покликана польська мова.

З тексту видно, що звинувачувати чоловіка у злодійстві у пана немає безпосередньої підстави, бо ж на крадежі він його не зловив. Але до цього пан вдається з метою знову ж таки обезволити селян, аби не мали сміливості якось протестувати проти зневаги й визискування. Замість цього тепер вони будуть опановані страхом за можливу відповідальність.

Слово «злодій» тут, імовірно, вжито у двох значеннях, та передовсім у розумінні крадій. Очевидно, саме його використовує пан Леон, опираючись на численні реальні випадки, як підтверджує оповідна традиція, обкрадання місцевою людністю його майна. Хоча, як впливає з розповіді, селяни сприймали звинувачення у злодійстві як прикриття й оправ-

дування паном своєї справжньої мети — їх морального й матеріального пригнічення.

Водночас слово «злодій», могло бути вжитим у значенні порушника закону про недоторканість панської власності чи принаймні встановленого ним порядку. Та при цьому такому порушникові теж загрожувало якесь покарання, хоча, можливо, і менше, ніж за обкрадання.

Власність, передовсім пана, захищається не лише моральною традицією, але й державою, її спеціальними органами. І у нашому випадку польська мова асоціативно репрезентує не лише пана Леона — польського дідича, але взагалі польську державу з її правоохоронними інституціями. Про те, що йдеться саме про Польщу міжвоєнного двадцятиліття, впливає із ширшого контексту фіксації оповідного репертуару від цього респондента. А в тогочасному українському середовищі, в тому числі й серед певної частини селянства, було усвідомлення, що польська держава з її апаратом примусу служила польській нації для політичного, економічного, духовно-культурного й релігійного ущемлення української нації. Що саме так відбувалося, стверджують солідні наукові дослідження [8, с. 13—25; 9, с. 294—295]. Зрештою, про це у своїх спогадах відверто говорить дочка Леона й Ядвіги Шептицьких, римо-католицька черниця Ванда, зазначаючи: «Головною роллю моїх батьків було утримання миру між поляками і русинами, яких до війни польський уряд, як національну меншину, не підтримував. У ці часи русини були безневинно кривджені поляками.

Пізніше, під час окупації, наступила відплата, дуже сумна і болюча» [10, с. 3]. Наскільки щирими й успішними були ці старання — мова інша.

Отож в аналізованому переказі польська мова пана Леона — це демонстрація українським селянам, що він не сам один проти них багатьох, а за ним стоїть його держава з поліцією, судом, тюрмою, військом та ін.

Водночас оповідна традиція констатує, що вдома дідичі Шептицькі спілкувалися між собою польською мовою. «Брат Іван добре знав за Шептицького, бо пані посилала його все там. Вона була грабіна, а там граб'я — вона посилала. Навіть там написала картку, а дала так як би скриньку, як би банячок і квіти — привітати там. Іван прийшов гет, зара граб'я вийшов: «Цьось ти за єден? Цо повеш?» —

«Од пані дзедзичкі з Бердихова», — брат зара повів. А він зара до свої жінки крикнув: «Хочь тутай, маш госьця з Бердихова»²². Наведена цитата примітна й тим, що пан Леон в не надто публічних ситуаціях, не на людях, до українських селян все ж звертався польською мовою. Також пани розмовляли одне з одним по-польськи й серед широкого кола української людности, з якою спілкувалися, зокрема на фестивалі: «Тоди там на тім фестині я нашивала, а він каже до неї: «Патш, така мала дєвчина, а як уме вишиваць». Я нашивала, бо то мама міли, тай я маленька ся навчила»²³.

Відомо, що основна мова спілкування в сімейному колі, в домашньому побуті з найбільшою імовірністю вказує, що це рідна мова, і що вона доволі достовірно ідентифікує й національну приналежність мовців. Саме в такому ракурсі мовну практику в родині Шептицьких окреслює й дочка пана Леона Ванда, зазначаючи, що в її сім'ї ще за прадідуся — маєть ся на увазі Петро Шептицький — розмовляли порусинськи, але з часом сім'я сполячилася, як то було і з іншими сім'ями [10, с. 3].

Цікаву інформацію щодо мови спілкування у родині Яна Шептицького подає у своїх спогадах рідна сестра дружини Леона Шептицького Ядвіги, римокатолицька черниця Марія Криста Шембек. Вона згадує, що перші пастирські послання Станіславського єпископа Андрея Шептицького його батько Ян також публікує й польською мовою у перекладі сина Казимира. А ще Казимир вчив усіх української мови, зокрема і маму, яка бажала читати пастирські листи в оригіналі [5, с. 174]. Із поданого вище бачимо, що у 1899 р. в середовищі Шептицьких українською мовою на рівні читати й писати володіли лише окремі особи: крім, очевидно, батька Яна, були його сини Роман — єпископ Андрей і Казимир. Під окреслення «всіх», що виявили бажання вивчати українську мову поряд з матір'ю Софією напевне підпадали сім'ї інших братів, передовсім Леона і його дружини Ядвіги.

Водночас ця інформація примітна тим, що досягнення Андреем Шептицьким високого станови-

ща в ієрархії Греко-католицької церкви в особливий, неочікуваний спосіб послужило імпульсом для його родини по-новому, із більшим зацікавленням, а, можливо, і якоюсь прихильністю ставитися до українців, їхньої мови, культури і взагалі національної ідентичності. Це досить важливе явище, адже ще кільканадцять років перед тим, коли зайшла мова про покликання Романа вступити до греко-католицького чернецтва, його мати Софія про тогочасне українське духовенство — а це на той час поряд із селянством була основна репрезентаційна верства української нації — сприймала дуже негативно. Серед іншого зазначала: «Від найдавніших часів я чула, як про руське духовенство говорено з погордою, на що воно заслуговувало своїми хибами й бездонною темнотою, захланністю й обичаями. Обряду я не знала зовсім, я бачила тільки його представників у найнижчому відразливому суспільному шарі, що в тій верстві викликували згіршення, знеохочували й відштовхували простацтвом, а те, що не було темне й дике, від кільканадцяти літ виступало як ворог Латинської Церкви й польської національності [11, с. 45].

На момент єпископства її сина Романа — Андрея міркування Софії Шептицької про українське духовенство, а отже й українців загалом, навряд чи дуже змінилося в кращу сторону. Але тепер вона мала сатисфакцію від переконання її єзуїтами, що її син покликаний просвітити й окультурити українців, наблизити їх до рівня поляків, хоча про ополячення в неї, очевидно, гадки не було.

В народному середовищі також розповідається, що панські діти спілкувалися із селянськими дітьми, розмовляли, бавилися разом. «Тоді при нім були якраз іно дві дочки. Одна з них, Ізя, була з мого року, вона вчилася вдома, але деколи приходила до нас до школи, розмовляла з нами»²⁴. У твердженні про ровесництво оповідач помиляється, оскільки він з 1920 року народження, а наймолодша дочка панів Ізя, тобто Ельжб'єта Целестина — українською Єлизавета Целестина була з 1923 року народження [10, с. 3]. Отже між ними було три роки різниці. Але факт, що розумовий і емоційний розвиток дівчинки, тим паче панського виховання, фактично

²² Запис. Є. Луньо 16.07.2005 р. у с. Бердихів Яворівського р-ну Львівської обл. від Козака Федора, 1924 р. н. Домашній архів Є. Луна.

²³ Запис. Є. Луньо 2.12.2015 р. у с. Терновиця Яворівського р-ну Львівської обл. від Романовської Катерини, 1927 р. н. Домашній архів Є. Луна.

²⁴ Запис. Є. Луньо 15.01.1995 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Балагуша Михайла, 1920 р. н. Домашній архів Є. Луна.

не відрізняється від на три роки старшого сільського хлопчини.

Про подібне спілкування зазначає й інша оповідачка: «Іно була дочка Гані, дочка Ільза і два сини, а чось я забула, як вони ся називали. А може п'ятеро в них дітей було, або четверо, або п'ятеро. Ті діти ту бавилися з місцевими дітьми, а до школи де вони ходили, того, видите, я не знаю. Видно, вони ту не ходили до школи. А бавилися, бо наші дівчата були служанки там»²⁵.

Хоча у наведених текстах прямо не вказується, що панські діти говорили по-українськи, але з деякою імовірністю можна припускати, що це могло бути. Оскільки самі батьки володіли й інколи спілкувалися з місцевою людиною їхньою мовою, то не боронили цього й дітям. А українську мову їх, очевидно, могли в руслі сімейної руської традиції навчати самі батьки. Також вони могли вчитися від служниць — місцевих дівчат, а також спілкуючись з сільськими дітьми. Але щоб стверджувати про це більш точно, нам бракує конкретних відомостей.

Отже, місцева оповідна традиція доволі широко й різнобічно охоплює й відображає мовленнєву практику діда Леона Шептицького і його сім'ї. З цього випливає, що попри окремі випадки спілкування з місцевим населенням українською мовою, їхньою базовою, найбільш вживаною як у сімейному колі, так і в громадському публічному просторі була власне польська мова. Вона й визначала їхню національну ідентичність саме як польську.

Для місцевого народного середовища у відображенні й осмисленні життя та діяльності діда Леона Шептицького і його сім'ї особлива увага приділяється безпосередньому окресленню їхньої національної приналежності. В цьому питанні оповідна традиція відзначається як прямими й однозначними твердженнями, так і складними, а навіть суперечливими міркуваннями.

Частина оповідачів впевнено стверджують, що їхній дідич Леон Шептицький був поляк. Констатують це без якоїсь ширшої аргументації, чому так вважають. Для них це чи безпосередньо, чи через перекази було очевидністю, опертою на численних спостереженнях за життям і діяльністю пана Ле-

²⁵ Запис. Є. Луцько 10.06.2015 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Кухарчишин Ганни, 1926 р. н. Домашній архів Є. Луцька.

она і його сім'ї, зокрема за релігійною, мовною, культурно-побутовою, в певних випадках і політичною практикою.

Водночас, як показує оповідна традиція, міркування селян про національну приналежність Леона Шептицького виражається у дещо ширшому контексті — при порівнянні й протиставленні із національністю його брата митрополита Андрея. «Бо навіть мене лікар, я їздила до лікаря в Сокольніки, і лікар каже: «Як то так було, як то так було, оден брат українець, а другий брат поляк. Андрій і Климентій — українці, а той — поляк»²⁶. Як бачимо, така національна неоднорідність кровних братів була важкою для розуміння не лише серед селян, але й інтелігентності. І це питання в свою чергу інтригувало, активізувало до подальших численних і різних спроб осмислити і пояснити, чому так сталося.

Частина оповідачів питання національності братів Шептицьких намагається розглядати в історичному аспекті, звертаючись до минулого. Здебільшого ця історична ретроспектива бачиться лише у межах одного покоління — від дитинства до зрілих літ. Зазначається, що дітьми всі брати були поляками, а пізніше дійшло до їхньої національної диференціації. Як приклад наведемо наступні розповіді. «Той граф був поляк, ходив до костелу, але він добре ставився і до українців, не робив різниці. Но і митрополит, так я читав в книжках, то він тоже поляк був, але він ся вихристив з польської віри на українську і став українським митрополитом на всю Галичину»²⁷. Цей текст примітний також тим, що оповідач для удостоверення сказаного покликається на книжну інформацію, засвідчуючи цим суспільну значимість для народного середовища постаті митрополита Андрея.

Записали ми розповідь, у якій перехід брата Романа у греко-католицький обряд, а отже й в українську національність пов'язується із батьківською заборонаю йому одружуватися: «Не дозволили родичі йому її брати, і він потім висвятився на Шептицького, на українця. Може він і відразу був українець, я не знаю, но але брати були поляки. Во брат

²⁶ Запис. Є. Луцько 10.06.2015 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Кухарчишин Ганни, 1926 р. н. Домашній архів Є. Луцька.

²⁷ Запис. Є. Луцько 4.06.2007 р. у с. Мужилівці Яворівського р-ну Львівської обл. від Радюка Михайла, 1933 р. н. Домашній архів Є. Луцька.

його той наш пан Шептицький був поляк. Не знаю, як то ся стало»²⁸. Народньо-епічну історію про не-реалізоване кохання юного Романа Шептицького ми досліджували у вже згадуваній статті «Юність Андрея Шептицького в епічній традиції його родинного села». Цікаво, що в розумінні оповідачки два брати до юності були поляками, один через особисті інтимні обставини став ченцем і українцем, а пан Леон до кінця так і залишився поляком. І при цьому щиро виражено нерозуміння чому так сталося. Водночас у цій розповіді примітно, що попри інтенсивне ширення серед прилбичан через священників, світську інтелігенцію, друковану продукцію офіційної, опертої на спогадах матері версії про чернече покликання Романа Шептицького, наша респондентка, особа старшого віку, все ж дотримується народньо-епічної версії, засвідчуючи цим силу оповідної традиції.

У наступному тексті простежується, що оповідач з деякими сумнівами вважає пана Леона поляком через факт, що він ходив до церкви: «Між тими Шептицькими було таке непорозуміння, за Андрея казали, що він поляк, але перекстився на українське. А той наш пан Леон, то казали, що його виділи в церкві»²⁹. Як бачимо, в народному середовищі конфесійна приналежність особи безпосередньо пов'язується з її національною ідентичністю, служить її основною визначальною ознакою.

У низці розповідей бачимо народні спроби розглядати польську національність пана Леона в аспекті глибокої, міжпоколінної ретроспективи. «Гр'яб'я ходив до костьола і до церкви ходив. Він був українець, але він ся викстив, а во той що був у Львові брат, то він українець. І той, казали, був українець. Він не мав ріжницї, ходив до костьола, бо вона була німкєня, він ходив і до костьола, і до церкви нашої, приїздив деколи машином, він машину мав»³⁰. Цілком очевидно, твердження, що пан Леон був українцем, але вихрестився на поляка, опирається на ін-

формацію про руське, тобто українське походження роду Шептицьких. Її оповідачка могла почерпнути з одного боку з локальної епічної традиції, передовсім про батька Яна Шептицького, що, як вже йшлося вище, демонстрував це своїми вчинками й, можливо, стверджував у розмовах. З іншого боку про руське коріння Шептицьких в останні десятиліття доволі питома наголошується у публіцистиці, науково-популярній і науковій літературі. Наша респондентка в міру свого опертого на казково-міфологічне сприйняття історичного часу спроектувала цю інформацію на особу пана Леона.

Примітним є й те, що його дружину названо німкенєю, при чому, респондентка повторяє це й у інших своїх розповідях. Проте це єдине таке твердження, в інших численних оповідачів його не зустрічаємо. Зазначимо, що у доступних нам наукових джерелах інформації про німецьке походження дружини пана, графині Ядвіги, ми не зустрічали. Імовірно, оповідачка робить такий висновок на основі в своєму сприйнятті німецького звучання її родового прізвища Шембек.

Оригінальне міркування про генезу національності пана Леона зустрічаємо в наступній розповіді. «Той наш гр'яб'я Леон Шептицький, то він був поляк, тягнув за поляками. А той його брат митрополит Андрій, то якось пішов на українське. То виходит, їх мати була українка, а батько — поляк. Казали, що мама була українка, і той Андрій пішов за нею, по-українськи, і за то пішов на священника. Но монахом був скоріше, а потім вже став священником і митрополитом. Но і то така мова йшла, що ніби то тато його не хотів посилати Андрія на священника, а тільки в військову школу. А він не хотів, йно пішов сюди, але вже і тато не боронив, як вже на то пішло. Але певно, що мама була українка, бо за то шо, а як би той так сам відійшов від польського, як нікого не було українців в роді, а він би сам пішов. Я то не знаю, чи то могло би так бути»³¹.

На перший погляд роздумування оповідача видається доволі плутаним і нелогічним. І це не лише тому, що цілком суперечить історичній правді, але й помітно відрізняється від аналізованих вище найпоширеніших народньо-епічних версій. Та все ж у

²⁸ Запис. Є. Луньо 10.06.2015 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Кухарчишин Ганни, 1926 р. н. Домашній архів Є. Луна.

²⁹ Запис. Є. Луньо 10.06.2015 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Бригілевича Івана, 1934 р. н. Домашній архів Є. Луна.

³⁰ Запис. Є. Луньо 2.12.2015 р. у с. Терновиця Яворівського р-ну Львівської обл. від Романовської Катерини, 1927 р. н. Домашній архів Є. Луна.

³¹ Запис. Є. Луньо 11.10.2014 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Мірила Василя, 1931 р. н. Домашній архів Є. Луна.

ідейно-смісловому формуванню тексту простежується певна, оперта на історичну реальність, логіка. Інша справа, що у стосунку до братів Шептицьких вона застосована некоректно. Але органічно впливає із специфічного оповідного потенціалу й має повне право на самовираження і далі входження у колективну епічну пам'ять. Йдеться про те, що за Австро-Угорщини а далі й у міжвоєнній Польщі питання міжобрядових відносин регулював виданий у 1863 р. Конгрегацією поширення віри декрет, знаний під назвою «Конкордія» (з лат. — згода). Згідно з ним в міжнаціональних шлюбах приналежність до обряду визначалася статтю, хлопчики — згідно з обрядом батька, дівчатка — обряду матері. На цій основі визначалася й національність дітей.

Оскільки за часів Польщі міжнаціональні шлюби не були рідкістю, то про спеціальне при цьому правило визначення обряду й національності дітей місцева людність не могла не знати. І в розумінні якоїсь кількості прилбичан воно виглядало найбільш дохідливим для пояснення неординарної і таки складної для них реальності із різною обрядовою й національною приналежністю братів Шептицьких. Звідси для внесення собі ясності народне середовище одного з батьків, а саме матір, відносять до української національності. Що при цьому не взято до уваги співвідношення статі, то народна традиція або була неспроможною це зауважити, або просто не взяла до уваги як для неї несуттєву.

А чому саме українкою вважали власне матір, хоча навряд щоб люди не знали про русинське походження власне батька Яна, знайти якесь пояснення нам важко. Можливо, до цього прислужився якийсь асоціативний вплив книжної інформації про особливу роль матері у реалізації чернечого покликання її сина Романа.

При цьому констатуємо факт, що локальна оповідна традиція про родину Шептицьких є досить неоднорідною. Адже її так би мовити консервативна частина була неспроможна чи не бажала засвоювати новішу, останнім часом доволі поширювану офіційну версію про чернече покликання Романа через явлення йому у сні предків. Як бачимо, народно-епічна традиція у відображенні й осмисленні певних подій і явищ має свою оригінальну специфіку, у якій помітну роль відіграє довільний, випадковий, інколи суперечливий навіть найпростіший логіці, хід думки.

Знову ж таки в стилі традиційного для народного середовища сприйняття часу, що не збігається з історичним, осмислюється генеза національних трансформацій у сім'ї Шептицьких в наступній розповіді. «Казали, що ті пани Шептицькі були поляки, а чи дійсно вони з українського роду, то я не знаю. Дехто каже, що то вони потім зробилися поляки. Бо тоді так казали, що як переписався на поляка, то мав якісь вступу в державі, у владу, а так був позбавлений всяких прав, як не був поляком. Отже поляки заставляли переходити на польське. Чи вони дійсно були поляки, чи вони перейшли на польську націю, то я не можу сказати, за то я не можу знати»³².

Як бачимо, оповідач, не називаючи імен, тим самим не конкретизує, яких саме панів має на увазі: сім'ю Яна й Софії чи їхнього сина Леона й Ядвіги, а чи одних і других. Та як би там не було, полонізація Шептицьких, на його думку, відбулася в часи польської держави міжвоєнного періоду. Очевидно, імпульсом для цього послужила добре відома йому доволі об'ємна оповідна традиція про численні випадки денационалізації й полонізації українців саме в період другої Речі Посполитої. Ці процеси лежали тоді в основі її тодішньої національної політики, й до їх реалізації цілеспрямовано й послідовно залучалися як урядові, так і релігійні, громадські та інші чинники. Оповідач правильно зазначає, що в підмурівку полонізації лежали передовсім економічні й політичні преференції. Саме таким чином, проте давніше, за часів Австро-Угорщини, й спольщився, як вважають, власне Ян Шептицький, та це з об'єктивних причин, передовсім через тривалу часову дистанцію не простежується у відомих нам розповідях.

Примітно, що оповідач як духовна особа й богобоязливий і чесний чоловік, боячись сказати щось неправдиве чи недоречне про авторитетний для нього рід митрополита Андрея, не зважується виражати власні твердження, а зазначає, що чув це від інших. Саме тому його розповідь і набула такої неконкретної і навіть дещо розмитої форми викладу.

У деяких переказах простежується еkleктичне поєднання народно-епічних елементів з княжих і козацьких часів із елементами народної інтерпретації різної друкованої інформації. Це однією їх особли-

³² Запис. Є. Луцьо 20.08.2015 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від о. Озимка Романа, 1947 р. н. Домашній архів Є. Луця.

вістю є сприймання національності пана Леона в широкому контексті всієї родини Шептицьких, а передовсім брата Романа — митрополита Андрея.

Окреслені риси й ознаки народно-епічного бачення і розуміння національності роду Шептицьких найбільш повно і виразно простежуємо в наступній розповіді. «А росла-м, там во, як їхати зі Львова, там такий паркан високий білий помурований — во я звітам з того дому, з-під ліса. Там такі Глови жили, Гатамани їх називали. Но то колись, ше при Шептицькім, коли воював Шептицький, як ся він ту лишив, його ту наслали потім, і лишився там якийсь отаман на Гніні. [...] А борше ту, де село, то то було містечко Дукля. То ше мій тато говорив, шо то не було село, то було містечко Дукля, коли ше був Шептицький, венци командував. А потім вже ся заполячили, тоди поляки дали назву Брухналь».

Бо то вже потім ті Шептицькі перейшли, ніби трохи ся заполячили. А менший Шептицький, Андрей, він такий був вроджений. Бо коли він був малим, йому ся три рази снили його предки. Його предки воювали за Україну. І вивоювали аж сюда. І тоди йому дали ту, кажут: «Вибери си місце, ту будеш ніби керувати». То так, якби Андрійовому татови, бо Андрей ше був дитиною. І потім тоди вже якось воювали поляки ше, завоювали то ніби поляки, і вони, Шептицькі, трохи ся заполячили. І тоди во хрестили Андрея в костелі нашім, брухнальськім. А Андрейови снилися три рази предки, шо тримайся Україні і Божого слова. Іди за Богом віром і за Україном. І він так ся тримав»³³.

Наведений текст вимагає ширшого фольклористичного аналізу. Передовсім слід з'ясувати генезис цього переказу. Як бачимо, розмова про Шептицьких тут не є первинною й основною ціллю оповідачки. Вона починає з відомостей про своє походження, зазначаючи, що її родове прізвисько по батьківській лінії було Гатаман, що є діалектною формою слова «отаман» — керівне військове чи адміністративне звання в період козаччини. В історичному аспекті цілком реально, що рід Гатаманів осів тут у козацькі часи. Адже в оповідній традиції Яворівщини ми зафіксували непоодинокі розповіді про осілі тут козацькі роди. Юрій Липа, опираючись на історич-

ні дані про перебування у XVII ст. на службі у Яна Собеського козацьких загонів, на козацькі за походженням назви поселень і прізвищ, вбачає козацьке походження у певній частини населення Яворівщини [12, с. 581—582].

Тим часом оповідачка своїх предків пов'язує не з козаками, а з Шептицьким. Спочатку цей у її розумінні як би найдавніший Шептицький у неї безіменний, але такий, що воював у цій місцевості й за це був наділений тут землею, став власником і керівником. В часовому плані цього Шептицького оповідачка співвідносить з періодом існування на місці теперішнього села Терновиця й попередньо Брухналь, давнього містечка Дукля. Хоча літописних відомостей про фортецю й містечко Дукля немає, про неї багато говорить оповідна традиція а також археологічні сліди і знахідки. Краєзнавець М. Ліскевич-Карпа існування цієї фортеці відносить до XII—XIII ст. [13, с. 22].

Отож йдеться про княжі часи, хоча в оповіданні вони просто давні, а ще часи українські й часи воєн у відстоюванні України. Те, що «поміщає» в них Шептицького, можна припустити, спричинено якимось підсвідомим відгомонам в її оповідній пам'яті інтенсивно поширюваної останнім часом в народному середовищі інформації про боярське походження роду Шептицьких як знаті Галицько-Волинського князівства. Усе на цю тему почути оповідачка спромоглася усвідомити й вербально виразити в ідейно-смысловому вислові, що предки митрополита Андрея воювали за Україну. І далі, як це і властиво для епічної традиції оперувати поряд з історичним також казково-міфологічним сприйняттям часу, вона давнього анонімного Шептицького ідентифікує власне як Яна Шептицького — батька митрополита. Це, очевидно, тому, що локальна народно-епічна пам'ять саме його сприймала першим Шептицьким, що оселився в Прилбичах й став там дідичем. Це оповідачка повторяє загальновідомі в місцевому широкому середовищі факти, що в певний час Шептицькі ополячилися, майбутнього митрополита хрестили в костелі, але предки у сні покликали його стати греко-католиком і українцем. Про пана Леона конкретної згадки у переказі не зустрічаємо, але у контексті спольщених родичів він теж бачиться поляком.

Поряд із розглянутими вище розповідями, коли національність пана Леона констатується на основі

³³ Запис. Є. Луньо 4.07.2016 р. у с. Терновиця Яворівського р-ну Львівської обл. від Шот Софії, 1932 р. н. Домашній архів Є. Луна.

спостережень і міркувань оповідачів, у нас також наявні народні твори, у яких національність свого діди-ча люди визначають з контексту його діянь і вчинків. Одним з таких є розповідь про будівництво панами нового будинку. «Ту в нас жив граб'я Шептицький. Але нам граб'я нічо доброго не зробив в селі, ніякої пам'яти, ніякої доброї пам'яти. Іно знаю, шо мама Мої розказували, як він прийшов до села, то жив там під лісом, називали Вигінь потім. А чо там називали Вигінь, чи за то, шо то він там приїхав, чи то так було. Там якусь мав халупку таку, во і то. А як прийшла Польща, він був поляк, і тодйика граб'я шо хтів, то робив. І тодйика граб'я, ту во жили, де ті хати, то він то всьо, тих людей, шо ту жили, він їх виселив звітій, бо він си ту сподобав то місце на горі. Ту тії наші, чоловіка мого батьки, так жили, йно там, за том дорогом гет на тамтой бік. І тих во, шо там тепер жиют брама в браму нашу, то їх виселив. І там ше йден брат був, побудувався на своїм поли гет, а граб'я го потім вигнав, і він там в інакшім місци жив, аж вже потім назад ся вернув на своє. І тоди за Польщі граб'я ся ту во розбудував. Я той палац пам'ятаю троха, шо ту був, як клуб тепер во, а він так трошка гет. Но і там Матір Божа стояла, він там, певно, побудував...»³⁴.

Хоча оповідачка конкретно не вказує, про кого з Шептицьких йдеться, та оскільки дія відбувається за часів польської держави, то мається на увазі пан Леон. Тут він виведений як свавільний дідич, що брутально поводить із своїми підлеглими українськими селянами. І при цьому оповідачка наголошує, що діяти так аморально й зухвало, будучи впевненим у своїй безкарності, за її висловом «шо хотів, то робив», пан Леон собі дозволив не стільки з позиції свого високого соціального становища, а лише будучи поляком у польській державі.

Згідно з текстом йдеться про Польщу початку 1920-х — перших років після її проголошення. Бо ж в розумінні оповідачки саме тоді пан Леон Шептицький побудував новий палац. Хоча точної дати побудови останнього будинку Шептицьких, що про нього говориться в тексті, ми не знайшли. Дочка Леона черниця Ванда, що про неї вже йшла мова вище, згадує: «Під час Першої світової війни ми мусили уті-

кати, і трохи були в Закопане, а трохи в Австрії (Зіммерінгу). Коли ми повернулися додому в 1916-му чи 1917-му, то старого дому вже не було, оскільки був спалений, а новий місцями теж був знищений. Після ремонтів ми поселилися в новому домі» [10, с. 6]. З цих її слів теж важко встановити, чи новий будинок — це той сам, що про нього мова у розповіді, чи інший. Та як би там не було, розглядаємо народно-епічну версію про будинок, зведений за Польщі.

Слід мати на увазі, що згідно зі специфікою формування й побутування оповідної традиції, Польщу оповідачка усвідомлює не тільки того короткого моменту, а з візії усього її двадцятирічного існування. І при цьому з усіма тими народно-епічними негативними стереотипами її репресивної політики щодо українців, їхніх національно-державницьких устремлінь. Звідси в її осмисленні пан Леон постає не стільки як етнічний, а передовсім як поляк політичний. І в цьому смислі він уповні користує з усіх цих привілеїв і преференцій, які йому як полякові надає польська держава. І що найважливіше в усвідомленні оповідачки — дідич Леон аморально ними користується у своїх стосунках з підлеглими українськими селянами. Водночас слід зазначити, що такий різко негативний образ Леона Шептицького постав не без, як ми вже вели мову вище, певного впливу тривалого гострого міжконфесійного конфлікту у Прилбичах 1990-х років.

Про дідича Леона Шептицького локальна народно-оповідна традиція веде мову також в проекції на сумнозвісну так звану пацифікацію 1930 року українського населення Галичини, зокрема й села Прилбичі. «По других селах, казали, палили польські маетки, фільварки, а в Прилбичах того не було, але, видно, все одно люди проти поляків виступали, бо і до нас в трийцятому році приїхала польська пацифікація. В наших Прилбичах був постерунок польської поліції, їх називали люди жандарами. Їх було чотири чи п'ять осіб. Комендант постерунку склав список всіх свідомих осіб села і передала уланам. Може той список і пан помагав складати, не знаю. В нас нічого йому не спалили, а деякі люди ходили до нього дещо красти: бульбу з кагатів чи дерево з ліса. Але зі злодіїв не били нікого, іно самих свідомих людей»³⁵.

³⁴ Запис. Є. Луно 30.10.2014 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Чепіль Катерини, 1935 р. н. Домашній архів Є. Луна.

³⁵ Запис. Є. Луно 15.01.1995 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Балагуша Михайла, 1920 р. н. Домашній архів Є. Луна.

Оповідач як чесна й порядна людина не має безпосередніх підстав звинувачувати пана Леона, що той брав пряму участь у складанні списків, кого з селян карати, але припускає таку можливість. Адже пацифікація, як одна з найбільш резонансних масових політичних подій I пол. XX ст. в Галичині, надзвичайно об'ємно й різнобічно, з масою конкретних проявів, відображена й осмислена в оповідній традиції, яка при тім дуже добре збереглася не лише в пасивному, але й активному побутуванні на початку ХХІ ст. Ото ж оповідач, будучи з нею добре обізнаним, не міг не знати, що місцеві поляки, як це стверджує й наукова література [14, с. 6], допомагали поліції складати списки жертв. Звісно, що передовсім йшлося про поляків соціально значимих й політично активних. А що ще важливіше, у місцевому широкому середовищі, як це бачимо у наших епічних матеріалах з Яворівщини, було добре відомо про вирішальну роль дідичів проводити в їхньому селі пацифікацію чи ні. Зокрема нам розповіли біля десятка випадків, коли польські пани власники не дозволили карати місцевих селян. Як бачимо, оповідач докоряє панові Леону, що не захистив сільської людності від побиття, безпосередньо не зважується. Але з ідейно-сміслового наповнення тексту можна стверджувати, що цей докір асоціативно в ньому відчувається.

Якщо припустити, що пан Леон дійсно не сховався вберегти українських селян від побиття, а навіть і був причетним до узгодження списку жертв, то треба взяти до уваги обставини, в яких це сталося. Для цього прочитуємо фрагмент із спогадів його дочки — черниці Ванди: «У Прилбичах були тільки русини, і тут була греко-католицька (уніатська) церква. Ми ніколи не говорили «українці». Мама цього слова не любила, бо воно в'язалося з політикою. Русинів ми любили, жили з ними і з них ми ходили. Наша сім'я багато років була руською. Україна була для нас далеко на Сході. Назва «Україна» була вигадана після 1914 р., щоб в цих людях розбудити націоналізм, якого давніше не було. Львів, Галич — це була Русь Червона. [...] У нас панувала велика згода і любов між поляками та русинами. Як мовилося «українець», то це був хтось, хто хоче від Польщі відділитись і є проти поляків. [...] Моя мати і тітка Криста були поляками і великими патріотками. У Великій Польщі організовували таємні школи для

польських дітей, але при цьому всьому дуже любили русинів і не мали нічого проти них» [10, с. 6].

Із сказаного бачимо, що Шептицькі були активними політичними поляками, й тон цьому завдавала пані Ядвіга. Оскільки уряд Ю. Пілсудського пацифікацію представляв у політичному аспекті як боротьбу проти терористичної діяльності українських націоналістів і ворожого ставлення українських послів до Польської держави [9, с. 294—295], вони, очевидно, не могли стати остеронь такої патріотичної в їхньому розумінні акції — захисту Польщі. Тим паче, що над паном Леоном його русинське походження, яке в австрійські часи трактувалося більшою мірою як природний стан речей, тепер тяжіло як певний комплекс польської політичної неповноцінності. Водночас цей комплекс ще більше посилювало те, що два його брати стали політичними українцями. Особливо йшлося про митрополита Андрея. Адже коли ще за Австро-Угорщини він став діяти наперекір польським політичним сподіванням — почав відстоювати й розширювати українську ідентичність Греко-католицької церкви, а цим скріпляти й нароцувати галицьке політичне українство, то став трактуватися як ворог польської ідеї і політики [15, с. 37]. З відновленням у 1918 р. Польщі польські спецслужби навіть готували замах на його життя, вважаючи державним зрадником [16, с. 10]. І далі певні військово-політичні круги не припиняли негативно трактувати колишнього поляка-відступника, очорнювання й цькування митрополита як ворога Польщі тривало і далі [17, с. 48]. Звідси на цьому тлі пан Леон вимушений був доводити свою відданість Польщі, щонайменше не дозволяючи собі не підтримувати її національної політики.

Оповідна традиція вважає, що саме надмірний польський патріотизм дідичів Шептицьких став причиною їхньої трагічної загибелі. «Лишилися в маєтку пан, пані і з ними ще оден польський монах. Як вибухнула війна, поляки думали, що вони з німцями будуть воювати рік чи два, а не десять днів, і в маєтку Шептицького в Прилбичах мав бути військовий шпиталь, монах мав опікуватися тим шпиталем, сповідати поранених»³⁶. «Задармо його застрілили. А видів, що ю фронт іде, та було поїдь до

³⁶ Запис. Є. Луньо 15.01.1995 р. у с. Прилбичі Яворівського р-ну Львівської обл. від Балагуша Михайла, 1920 р. н. Домашній архів Є. Луна.

брата в Польщу. А він де ся сподівав, що його будут стріляв. А воно во йно приїхало — перше його застрілило»³⁷.

Ото ж, як ми побачили, народні розповіді досить об'ємно й в різних аспектах охоплюють й відображають національну приналежність Леона Шептицького і його дружини. Констатують, що вони були поляками як в етнічному, так і політичному сенсі.

Висновки. Таким чином найперше констатуємо, що у родинному селі Шептицьких Прилбичі та навколишніх населених пунктах ми зафіксували численні розповіді про дідича графа Леона Шептицького та його сім'ю, а це засвідчує неабиякий суспільний інтерес місцевої української людності до цих осіб. Локальна оповідна традиція в релігійному аспекті представляє сім'ю графа Леона Шептицького як ревних римо-католиків. Проте вони відвідували і греко-католицькі богослужіння, що, з одного боку, спричинене тісним родинним зв'язком із митрополитом Андреем, а з іншого — з метою заслужити повагу у місцевих селян. Водночас оповідачі із православного середовища акцентують, що пан певними вчинками й некоректними висловлюваннями ображав релігійні почуття місцевих селян українців.

Доволі широко й різнобічно охоплено й відображено мовленнєву практику дідича Леона Шептицького і його сім'ї. З цього випливає, що попри окремі випадки спілкування з місцевим населенням українською мовою, їхньою базовою, найбільш жваною як у сімейному колі, так і в громадському публічному просторі була власне польська мова. Вона й визначала їхню національну ідентичність саме як польську.

Особлива увага приділяється безпосередньому окресленню національної приналежності Шептицьких. В цьому питанні оповідна традиція відзначається як прямими й однозначними твердженнями, так і складними, а навіть суперечливими міркуваннями. Частина оповідачів впевнено стверджують, що їхній дідич Леон Шептицький був поляк. Констатують це без якоїсь ширшої аргументації, чому так вважають. Інша частина питання національності намагається розглядати в історичному аспекті, звертаючись до минулого. Здебільшого ця історична ретроспектива бачиться лише у межах одного покоління — від

дитинства до зрілих літ. На цій основі констатується, що Леон і Ядвіга Шептицькі були поляками як в етнічному, так і політичному сенсі.

1. Бубісь Д. *Прилбичі. Кризь призму віків (історичний нарис)*. Львів: Гердан Графіка, 2005. 104 с.
2. Луцько Є. Юність Андрея Шептицького в епічній традиції його родинного села. *Матеріали V Всеукраїнської конференції «Держава і церква в новітній історії України»*. Полтавський національний педагогічний університет ім. Короленка. Полтава, 2015. С. 137—146.
3. Байдович С. (Волосянський Омелян-Семен). Краковець, місце народження Т. Чупринки. *Америка*. Филадельфія, 1951. Чис. 12, 13, 14. 18, 22, 23 січня.
4. Волосянський С. Краковець, місце народження Т. Чупринки. *Роман Шухевич у громадсько-політичному житті Західної України 1920—1939 рр.: спогади, документи, світлина*. Упоряд. і відп. ред. Андрій Сова; Центр незалежних історичних студій. Львів: Априорі, 2019. С. 39—44.
5. Матковський І. *Казимир граф Шептицький — отець Климентій: польський аристократ, український ієромонах, Екзарх Росії та Сибіру, Архимандрит Студитів, Праведник народів світу, блаженний Католицької Церкви*: монографія. Львів, 2019. 664 с.
6. *Gazeta Narodowa*. № 267. 1895. 26 września.
7. Гронський Й. *Нарис історії Яворівщини*. Дрогобич: Коло, 2008. Вид. 2-ге, виправлене, доповнене. 240 с.
8. Трухан М. *Негативний стереотип українця в польській післявоєнній літературі*. Львів: Троян, 1992. 256 с.
9. Зашкільняк Л., Крикун М. *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів*. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2002. 752 с.
10. *Блаженний архимандрит Климентій (Казимир граф Шептицький). Листи до рідного брата Станіслава графа Шептицького та родини*. За ред. І. Матковського, Ю. Бойка. Львів, 2017. 216 с.
11. Шептицька з Фредрів С. *Молодість і покликання о. Романа Шептицького*. Львів: Свічадо, 1994. 155 с.
12. Липа Ю. Яворів і Яворівщина (Перший і третій листи із циклу «Провінція») *Яворівщина і Краковеччина. Регіональний історично-мемуарний збірник*. Наукове Товариство ім. Шевченка. Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1984. С. 580—585.
13. Ліскевич-Карпа М. *Фортця Дукля — містечко Брухналь — село Терновиця: Історико-краєзнавчий нарис*. Львів: Логос, 2010. 144 с.
14. *На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі*. Друге незмінне видання. Нью Йорк: Говерля, 1956. 152 с.
15. Ленчик В. *Визначні постаті Української Церкви: Митрополит Андрей Шептицький і Патріарх Йосиф Сліпий*. Львів: Свічадо, 2004. 608 с.

³⁷ Запис. Є. уньо 2.12.2015 р. у с. Терновиця Яворівського р-ну Львівської обл. від Романовської Катерини, 1927 р. н. Домашній архів Є. Луця.

16. Баб'як А. Ключові етапи життя духовного провідника українського народу митрополита Андрея Шептицького (1865—1944). *Український Мойсей (до 150-ліття від дня народження митрополита Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького): Статті та матеріали*. Упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. Львів: Видавничий відділ Львівського музею історії релігії «Логос», 2015. С. 7—10.
17. Земба А. Митрополит Андрей Шептицький і уряд II Речі Посполитої у 1923—1939 рр. *Метрополія Нью-Йорку служібожому Андрееві у п'ятдесятиріччя його смерті*. Зредагував М. Галів. Нью-Йорк, 1996. С. 36—51.

REFERENCES

- Bubis, D. (2005). *Prylbychi. Through the prism of ages (historical sketch)*. Lviv: Gerdan Grafika [in Ukrainian].
- Lunio, E. (2015). Andrey Sheptytsky's Youth in the Epic Tradition of His Family Village. *Materials of the 5th All-Ukrainian Conference «State and Church in the Recent History of Ukraine»* (Pp. 137—146). Poltava National Pedagogical University named after Korolenko. Poltava [in Ukrainian].
- Baidovych, S. (Volyansky Omelyan-Semen). (1951, January). Krakowiec, the birthplace of T. Chuprynka. *America*, 12, 13, 14, 18, 22, 23. Philadelphia [in Ukrainian].
- Volosyansky, S., & Sova, A. (2019). Krakowiec, the birthplace of T. Chuprynka. *Roman Shukhevych in the Social and Political Life of Western Ukraine 1920—1939: Memories, Documents, Pictures* (Pp. 39—44). Center for Independent Historical Studies. Lviv: Apriori [in Ukrainian].
- Matkovsky, I. (2019). *Casimir Count Sheptytsky — Father Clementius: Polish aristocrat, Ukrainian hieromonk, Exarch of Russia and Siberia, Archimandrite Studitov, Righteous people of the world, blessed Catholic Church*: monograph. Lviv [in Ukrainian].
- National Gazette*, 267 (1895, 26 September) [in Polish].
- Gronsky, J. (2008). *An outline of the history of the Yavoriv region*. Drohobych: Circle. Second edition. Corrected, supplemented [in Ukrainian].
- Truhan, M. (1992). *Negative stereotype of Ukrainian in Polish post-war literature*. Lviv: Troyan [in Ukrainian].
- Zashkilnyak, L., & Krykun, M. (2002). *History of Poland: From ancient times to the present day*. Lviv: Lviv National University named after I. Franko [in Ukrainian].
- Matkovs'kyi, I. & Boyko, Yu. (Eds.). (2017). Blessed Archimandrite Clement (Count Casimir Sheptytsky). Letters to his brother Stanislav Count Sheptytsky and family. Lviv [in Ukrainian].
- Sheptytska from Fredry S. (1994). *Youth and vocation Fr. Roman Sheptytsky*. Lviv: Svichado [in Ukrainian].
- Льва, Y. (1984). Yavoriv and Yavorivshchyna (The first and third letters from the «Province» cycle). *Yavorivshchyna and Krakowoczyn. Regional historical and memoir collection* (Pp. 580—585). Scientific Society. Shevchenko. New York; Paris; Sydney; Toronto [in Ukrainian].
- Liskevych-Karpa, M. (2010). *Dukla Fortress — Bruchnal Township — Ternovytsa Village: An Historical and Local History Sketch*. Lviv: Logos [in Ukrainian].
- To the eternal shame of Poland, the stronghold of barbarism in Europe*. (1956). The second unaltered edition. New York: Goverla [in Ukrainian].
- Lenzyk, V. (2004). *Prominent figures of the Ukrainian Church: Metropolitan Andrey Sheptytsky and Patriarch Joseph Slipy*. Lviv: Svichado [in Ukrainian].
- Babiak, A., Kyrychuk, O., Omelchuk, M., & Orlevych., I. (Eds.). (2015). Key stages in the life of the spiritual leader of the Ukrainian people, Metropolitan Andrey Sheptytsky (1865—1944). *Ukrainian Moses (to the 150th Anniversary of the Birth of Metropolitan of the Ukrainian Greek Catholic Church Andrei Sheptytsky): Articles and Materials* (Pp. 7—10). Lviv: Publishing Department of the Lviv Museum of the History of Religion «Logos» [in Ukrainian].
- Zemba, A., & Galiv, M. (Ed.). (1996). Metropolitan Andrey Sheptytsky and the government of the Second Ricz Pospolyta in 1923—1939. *Metropolitan of New York to the servant of God Andrew in the fiftieth anniversary of his death* (Pp. 36—51). New York [in Ukrainian].